

ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ НА РЕЛІГІЙНИХ ЗАСАДАХ ЗАСОБАМИ МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті розглядається процес формування патріотизму на релігійних засадах засобами музичного фольклору в українській селянській родині кінця ХІХ – початку ХХ століття. Доведено, що посиленню патріотичних почуттів дітей сприяли: колискові, історичні пісні, думи, псалми, обрядові пісні зимового циклу (колядки, щедрівки), що були пройняті релігійним духом. Також автор висвітлює особливості «материнської школи», під впливом якої перебувала дитина від народження, та авторитет батька, який виховував віддане ставлення до землі, рідної хати, родини; почуття обов'язку перед рідним краєм, громадою; дотримання звичаїв та традицій.

***Ключові слова:** патріотизм, релігійність, музичний фольклор, селянська родина, материнська школа, батьківське виховання.*

Сучасне суспільство гостро реагує на зміни, що відбуваються в нашому політичному та громадському житті. Як наслідок цих подій ми нині спостерігаємо високий підйом патріотичних почуттів, що охоплюють різні верстви та вікові категорії населення нашої країни. Проте, для України завжди було важливим питання патріотичного виховання.

Серед сучасних дослідників, які працюють над проблемами патріотичного виховання та громадянських якостей школярів, – І. Бех, О. Вишневський, П. Ігнатенко, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, О. Савченко, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, К. Чорна, М. Ярмаченко та ін.

Важливе місце у формуванні високоморальних людських чеснот, зокрема патріотизму, належить фундаментальній складовій частині культури етносу – фольклору, природа та структура якого продиктовані потребами соціуму, де особисте підпорядковується суспільним інтересам. Видатні українські науковці, педагоги, які розробляли системи виховання, підкреслювали значення фольклору в житті народу, у формуванні патріотизму.

Для сучасного суспільства, школи, освіти цінним є досвід минулого щодо формування патріотизму молодого покоління. Першою школою патріотичного виховання кінця XIX – початку XX ст. була українська сільська родина. У цей період політичні умови посилюють значущість зберігання й утвердження етнічної ідентичності, яку формували та підтримували українські родини. Виховання в сім'ї сприяло появі свідомих особистостей, які дбали про фізичне й духовне здоров'я нації.

Висвітлення певних історико-педагогічних аспектів української родини знаходимо у працях істориків, етнографів та етнологів: Я. Головацького, М. Грушевського, І. Крип'якевича, П. Куліша, М. Сумцова, І. Франка, П. Чубинського, В. Шухевича та ін. Українську родину та її виховну роль у сучасній науці висвітлюють О. Вишневський, Л. Йовенко, Г. Лозко, О. Лук'яненко, В. Мосіяшенко, С. Павлюк, В. Постовий, Й. Сележан, М. Стельмахович, Є. Сявавко, Т. Усатенко, І. Хлистун, Р. Чмелик, П. Щербань та ін.

Мета нашої статті – розкрити формування патріотизму на релігійних засадах засобами музичного фольклору в селянській родині кінця XIX – початку XX ст.

Становленню патріотизму в українській селянській родині кінця XIX – початку XX ст. сприяв високий рівень релігійності батька та матері. Релігійність забезпечувала єдність інтересів родини, сприяла збереженню національної свідомості, а також була етноформуючим фактором, доповнювала образ виховного ідеалу високою моральністю. Родинний виховний ідеал – це людина глибоко релігійна. С. Русова вважала, що глибока віра в Бога є природною, органічною рисою нашого народу, яка дається нам у спадок, живе у нашій підсвідомості, що «обов'язує нас у вихованні не зрікатися релігійних настроїв наших дітей і не нехтувати ними» [8, с. 178]. Вчена підкреслює, що віра в Бога живе в дитині, вона підживлюється в родині, а з часом переростає у патріотичне почуття. Шукання Бога – «то є перші змагання до ідеалізму, до ідеалу; коли вони прокинулися в душі дитини, бажано їх підтримати, бо колись вони переродяться в широкі нематеріалістичні змагання – любов до правди, до краси, до рідного краю...» [7, с. 179]. Сім'я в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. становила справжню домашню церкву.

Батьки евангелізували, навчали дітей, провадили їх до християнського життя, відповідали за них перед Богом, Церквою і Батьківщиною, тобто виконували не тільки батьківську, але й патріотичну місію. Релігійним вихованням у родині займалися і батько, і мати, і старші люди, дід, баба, прадід, прабаба, однак, провідна роль тут належить матері. Патріотичне виховання на релігійному ґрунті починається від сповиточку, коли мати співає дитині колискову:

Спи з Богом, Або:	Успіння Мати,
Спи з Христом,	Поклади дитя спати,
Спи з Христом,	На тесову колиску,
Спи з ангелом! [9, с. 27].	Коло ангелів близько [9, с. 27].

Мати вчить дитину хреститися, молитися, привчає до церковної служби, а головне – вчить із дитиною 10 заповідей Божих і вимагає неухильного дотримання їх настанов у щоденному житті. Від пошани до батьків росте почуття любові до батьківщини.

Образ Ісуса Христа був виховним ідеалом для хлопчиків: здатність померти за «друзи своя», за православно віру завжди була ознакою найвищої якості патріотизму. Зразком такої твердості для українських підлітків був Байда. На пропозицію Султана: «Годі тобі, Байдо, Байдо, байдувати, сватай мою дочку та йди царювати» – Байда відповів: «Твоя дочка поганая, віра твоя, царю, віра проклятая» [1, с. 128]. Лицарська честь, відданість Богу і Батьківщині не дають йому права відповісти інакше. Таким же патріотичним є герой історичної пісні Морозенко, в якого вороги вирвали живцем серце й поставили мертвого на Савур-Могилу: «Дивись тепер, Морозенку, на свою Україну» [3, с. 509].

Величний образ Божої Матері є зразком для земних матерів, духовним ідеалом для дівчаток. Вона є заступницею миру християнського. Богородиця особливо шанується серед українців. В органічному зв'язку життя українців з Божою Матір'ю переконають колядки, де оспівується хліборобська праця. Народ вірить, що матиме гарний врожай, бо згідно з текстом колядки сам Бог Ходить за плугом, апостоли помагають орати, а Мати Божа носить їсти плугарям. Архетип української доброї матері, Матері-Батьківщини, матері-землі, матері-природи має неабиякий вплив на формування почуття відданості, вірності усьому рідному. Цей архетип виявився вже в часи трипільської культури, він пов'я-

заний із хліборобським характером життя людей. Одним із різновидів вербалізації архетипу доброї матері є матір-природа (добра земля), що переноситься на рідну землю взагалі (неньку Україну). Про релігійний характер доброї землі яскраво свідчать думи, де поряд виспівуються слова «край веселий» і «мир хрещений». У думі про втечу трьох братів із Азова «земля турецька» ототожнюється з «вірою бусурманською». Українці завжди вважали землю священною, найвірнішим свідком: при найвищій присязі вони їли землю або цілували її, бо земля не дарує тому, хто не дотримується слова. Крім того, землю називають праведною і Божою. Свято землі триває від Введення до Благовіщення, тоді Бог благословляє її, тому землі треба дати спокій. Апогеєм вербалізації архетипу доброї матері є Божа Мати, Богородиця [10, с. 221].

У контексті родинного виховання жінка-мати плекає в серці дитини любов – любов до матері-землі, любов до Божої Матері, любов до України, Батьківщини. З цією метою вона використовує багатий музичний фольклор нашого народу: колискові, колядки, щедрівки, пісні. Під цим впливом формуються такі риси дитини, як вірність, відданість, щирість, ніжність, лагідність, слухняність, милосердя, доброта та інші.

Щоб розкрити механізм формування патріотизму засобами музичного фольклору на релігійній основі в означений період, необхідно розглянути також місію батька в цьому процесі. Роль батака у вихованні дітей в українській родині хоча й має стриманий характер, однак не варто її недооцінювати. Батько – це хребет сім'ї, мати – серце. Батько для української дитини або грізний і недоступний, караючий авторитет або доступний для дитини, нею цікавиться, але сам дуже «материнський», «батько-отаман», який всіма піклується дбає за всіх, отаман із материнськими рисами, захисник родини. Щодо релігійно-патріотичного виховання, то батько є взірцем пошани до Бога й послуху. Батько в українській родині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – це голова, опікун і годувальник. Він формує розум, волю та характер дитини, яка хоче бачити в батькові ідеал мужнього лицаря, твердого, рішучого, працьовитого, загартованого життям. Батько – голова дому, тому для дітей він найвищий авторитет. Саме від нього дитина довідується, що поза й понад його авторитетом є авторитети Бога, Церкви, держави. Для дитини батько асоцію-

ється зі святим Миколаєм та Юрієм Змієборцем. Святий Миколай обдаровував дітей і опікувався людьми, а Юрій Змієборець – поборник зла, захисник, який фактично уособлював етнічний архетип козака-героя. У народному іконописі святий Юрій зображувався лицарем на білому коні зі списом у руці, який вбиває дракона [10]. Ця тема розвинута й у пісенному фольклорі, наприклад, псалмі «Були люди невірні», що була популярною в середині XIX – на початку XX ст.:

Були люди невірні, Вони в Бога не вірили, А вірили у Смочище, У люте та й зміїще. Дали Смоку та й оброку, Щонеділі – по людині. Прийшла пора аж до царя. Хоч сам ступай, хоч дочку дай. ...	Аж ось їде святий Юрій На білім коні з копієм. Вдарив Смока серед ока, Забив Смока навек віка. По всім світі – розписання, По всіх людях – розсилання, Щоб читали і писали І Юрія святкували [4, с. 519].
--	--

Релігійне виховання в родині тісно пов'язане з обрядами, в яких діти брали активну участь. Саме обряд був основною формою організації навчально-виховного процесу в материнській школі, який тривав усе життя. У процесі сімейної обрядовості мати виховувала в дітей почуття обов'язку перед родом, рідним краєм, громадою. Постійне прилучення дітей до різних обрядодійств виховувало почуття святості краю, святості зв'язку кожної людини з ним («Рідний край – зелений рай»). Діти брали активну участь у всіх обрядодійствах – і календарних, і родинних, ставали частиною обрядового життя одразу після народження. У материнській школі обрядовий цикл це величезне коло «наук» про рідний край, яке осягало молоде покоління до повноліття.

В основі обрядової системи українців культ Роду, елемент родошанування присутній у всіх складових навчально-виховного процесу в материнській школі. Центральним святом обрядового циклу з циклу родових є Різдво Христове. Надвечір діти під керівництвом матері готувалися відвідати родичів. Мати не тільки ладнала вузлик із Вечерею, вона ще й вчила з дитиною словесні ритуальні формули, моделі поведінки, тексти і мелодії колядок. Колядування в материнській школі – це не тільки іспит зі знання фольклору, звичаю, обряду, ще й випробування на розуміння дитиною сили слова. Вважалося, що побажання які висловила дитина в колядці, обов'язково збудуться, бо «їх вустами

глаголить істина». У другій половині XIX – на початку XX ст. надавалося великого значення ґрунтовній підготовці дитини до колядування та шедрування. Старші дуже прискіпливо ставилися до того, як дитина виконує колядку, який її спів, манера виконання, чи адекватний провідний мотив твору до віку виконавця. Саме матері вчили дітей «правильно» колядувати: вибирати текст, вивчали мелодію, жести, виготовляли атрибутику. У «материнській школі» українців це були дуже відповідальні й важливі уроки. Участь дітей у зимовій календарній обрядовості, зокрема колядування – це був своєрідний «екзамен». На старанного виконавця колядок і шедрівок чекала гідна винагорода, адже висока естетика співу в українського народу висувала високі вимоги до вокальних даних колядників. Це пояснюється тим, що в давнину винагорода за спів не була милостинею чи платнею, а особливою пожертвою Богові його посланцями за виконання хвальної пісні. В давнину саме так розцінювали гроші, що їх давали поетам-ріші за спів містичних гімнів. Наші пращури шанували культ Слова, яке наділяли фізичною силою. Сила вождя і його війська прямо залежала від кількості священних гімнів, складених поетом-жрецем. Відповідно до цього, міра статку в обійсті, рівень добробуту, врожаю, здоров'я та щастя членів родини залежить від кількості та якості хвальних пісень-колядок чи шедрівок на адресу господаря та його сім'ї.

Як свідчать дослідження З. Кузелі [5], Н. Заглади [2], Н. Побірченко [6] та інших, діти-підлітки в другій половині XIX – на початку XX ст. знали тексти колядок стосовно усіх членів родини, а саме: хазяїна, хазяйки, дідуся, бабусі, сина, доньки, вдови і т. ін. Вважалося, що силою Святого Слова можна бідного зробити багатим, нещасного – щасливим, неодруженого – одруженим.

У дні Різдва множилася енергія любові, що йшла від серця до серця, зміцнювала людей фізично і духовно. В цей час у громаді росло чуття єдиної родини, єдиного народу, єдиної нації, згуртованої під різдвяною зіркою, формувалася духовна сила патріотизму. Саме ця сила звучить у дитячих колядках із апокрифічними мотивами, які були популярними у XIX – на початку XX ст. Так, одна з них у гумористичному ключі зображає Царя Ірода, який уособлює усіх ворогів українського народу, усіх гнобителів – і національних, і соціальних, і духовних:

Ірод-цар за людьми гонявся,
 Він за ними дуже побивався,
 На сидельце не вдержався,
 З кобилочки увірвався
 Та й упав на шлях.
 Іродиха як тіє зачула,
 Обірвалася у неї потуга,
 Зірвалася з печі боса
 Та, як є, простоволоса –

Йому навздогін.
 Йому в вічі заглядає,
 Хвостом мухи одганяє.
 Іродята теж полякались
 Та й за нею всі бігцем подались.
 Відерцями воду носять,
 Лементують і голосять:
 – Наш ірод пропав [11].

Рис. 1. Формування патріотизму на релігійних засадах засобами музичного фольклору (кінець XIX – початок XX ст.)

Таким чином, формування патріотизму в українській селянській родині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на релігійних засадах засобами музичного фольклору – це складний процес. Сам термін «патріотизм» не був поширеним на той час у лексичному фонді українців, виховання патріотизму не декларувалося. В сім'ї, однак, любов до рідної домівки, села, батька, матері, краю, України жила, так би мовити, неофіційно. Звичайна українська селянська родина була завжди осередком патріотизму, який жив у звичаях, традиціях, фольклорі, релігії, обрядовості. Релігійним духом пройняті були такі жанри музичного фольклору, як-от: обрядові пісні зимового циклу (колядки, щедрівки), думи, псалми, канти, колискові, що сприяли формуванню патріотичних почуттів. Носіями патріотичних почуттів були батько й мати, які передавали їх за допомогою фольклорних засобів і власним прикладом відданого ставлення до землі, рідної хати, родини, дотримання звичаїв і традицій.

Список використаної літератури

1. Ващенко Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. – Полтава : Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. – 191 с.
2. Заглада Н. Побут селянської дитини: Матеріали до монографії с. Старосілля / Н. Заглада // Матеріали до етнології. – К. : Наукове т-во ім. Т. Шевченка, 1929. – 179 с.
3. Историчні пісні / упоряд. І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко ; за ред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. – К. : ІМФЕ : АНУРСР, 1961. – 1068 с.
4. Колесса Ф. Українська усна словесність (Загальний огляд і вибір творів) [Електронний ресурс] / Ф. Колесса. – Львів : накладом фонду Учитися, брати мої, 1938. – 643 с. – Режим доступу : <http://elib.nplu.org/view.html?id=208>
5. Кузеля З. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / Зенон Кузеля // Матеріали до української етнографії. – Львів, 1906. – Т. VIII. – 220 с.
6. Побірченко Н. С. Пора дитинства в етнографічній спадщині членів українських громад (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Н. С. Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 199 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори / С. Русова. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
8. Русова С. В оборону казки / С. Русова // Світло. – 1913. – № 7. – С. 3-8.
9. Сивачук Н. Український дитячий фольклор : підручник / Наталія Сивачук. – К. : Деміур, 2003. – 288 с.
10. Українське народознавство : навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994. – 608 с.
11. Фольклор Уманщини / Матеріали лабораторії «Етнологія Черкаського краю». – Ф. 1999 – 2010 рр. – П. 90-620.

Вера Калабская

ФОРМИРОВАНИЕ ПАТРИОТИЗМА НА РЕЛИГИОЗНОЙ ОСНОВЕ СРЕДСТВАМИ МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА В УКРАИНСКОЙ СЕЛЬСКОЙ СЕМЬЕ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВЕКА)

В статье рассматривается проблема формирования патриотизма на религиозной основе средствами музыкального фольклора в украинской сельской семье конца XIX – начала XX века. Становлению патриотизма в украинской сельской семье обозначенного периода способствовал высокий уровень религиозности отца и матери. Религиозность обеспечивала единство интересов семьи, сохранению национального сознания, а также была этноформирующим фактором, дополняла образ воспитательного идеала высокой нравственностью. Доказано, что усилению патриотических чувств детей способствовали: колыбельные, исторические песни, думы, псалмы, обрядовые песни зимнего цикла (колядки, щедривки), которые были проникнуты религиозным духом. Также автор рассматривает «школу матери», под влиянием которой находился ребенок с рождения, и авторитет отца, воспитывающего преданное отношение к земле, родному дому, семье; чувство долга перед родным краем, общиной; соблюдение обрядов и традиций.

Ключевые слова: патриотизм, религиозность, музыкальный фольклор, сельская семья, школа матери, отцовское воспитание.

Vira Kalabska

THE FORMATION OF PATRIOTISM BASED ON RELIGION WITH THE HELP OF MUSICAL FOLKLORE IN UKRAINIAN RURAL FAMILIES (THE END OF THE 19TH CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

The article looks upon the formation of patriotism based on religion with the help of musical folklore in the Ukrainian rural families at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century. The rise of patriotism in the rural families of the mentioned period was due to the very pious parents – mother and father. Piety assured the unity of the family interests, conduced maintenance of the national consciousness, was the ethnic forming factor, and completed a vision of the educational ideal of high morality.

It was proved that the intensification of the children patriotic feelings was caused by: lulls, historical songs, psalms, ceremonial songs of the winter cycle (Christmas carols), which were imbued with the religious spirit. The author also enlightens the peculiarities of the «maternal care» under which the child has been since its birth, and the authority of a father, who instilled in children the love of earth, native house, family; the indebtedness to native land and society; conservation of the traditions.

Keywords: patriotism, piety, musical folklore, rural family, “maternal care”, father’s upbringing.

Одержано 4.02.2015 р.